

Διερευνητική Εργασία – Lawpedia Greece

Φοιτήτρια : Ειρήνη Φ. Νάνου

Συντονιστές : Ευγένιος Ρόμπερτ Ονοφρέι, Χριστίνα Μπιτζανάκη, Κωνσταντίνα Χριστοπούλου, Άρης Σηφάκης

Επιμελήτρια : Νικόλ Κουτροπούλου

Θρησκευτική Ελευθερία – Σχέσεις Κράτους – Εκκλησίας

¹ Cylegalnews.com. 2022. Ελευθερία της Έκφρασης και Θρησκευτική Ελευθερία. [online] Available at: <http://www.cylegalnews.com/2019/12/blog-post_64.html> [Accessed 9 December 2019].

Αύγουστος, 2022

Πίνακας Περιεχομένων

	Σελ.
Εισαγωγή.....	4
Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας.....	5-8
Φορείς και αποδέκτες της θρησκευτικής ελευθερίας.....	8
Σύγχρονα ζητήματα και νομολογιακά παραδείγματα.....	9-12
Συνέπειες της αρχής της θρησκευτικής ελευθερίας.....	12-13
Επίλογος.....	13-14
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	14

Πίνακας Συντομογραφιών

άρ.	άρθρο
εδ.	εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ν.	νόμος
παρ.	παράγραφος
Συντ.	Σύνταγμα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας

Εισαγωγή

Η αποκρυστάλλωση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας στην ελληνική έννομη τάξη, υπό το πρίσμα της συνταγματικής καθιέρωσης ως επικρατούσας θρησκείας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, αποτελεί τον σκοπό της παρούσας εργασίας. Τα ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας και ειδικότερα η ιδιομορφία στις σχέσεις του Ελληνικού Κράτους με την Εκκλησία, παρουσιάζουν άλλωστε ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς πολλές φορές καλούμαστε καθημερινά να απαντήσουμε στο ερώτημα, εάν εν τέλει μπορεί να επιτευχθεί μια συμβιβαστική πρακτική ανάμεσα στην αναγνώριση της επικρατούσας θρησκείας παράλληλα με τη συνταγματική προστασία της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και την απαραβίαστη θρησκευτική ισότητα. Η ορθή ερμηνεία του όρου «επικρατούσα θρησκεία», αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για τη διαπίστωση του συνταγματικού πλαισίου στις σχέσεις του Ελληνικού Κράτους με την Εκκλησία, που ομολογουμένως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διακρίνεται από σταθερότητα. Όπως μάλιστα, θα εκτεθεί παρακάτω, οι παραδοσιακά στενοί δεσμοί Πολιτείας κι Εκκλησίας έχουν αποδυναμωθεί, σε ένα πλαίσιο που συχνά ο σεβασμός στο θείο ήταν δεδομένος και στενά συνδεδεμένος με το δημόσιο βίο, ενώ ακόμη και οι αρμοδιότητες του πολίτη και του πιστού παρουσιάζονταν συγκεχυμένες.

Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας

Η θρησκευτική ελευθερία είναι ένα συνταγματικό δικαίωμα, αποτελώντας μαζί με τις υπόλοιπες θεμελιώδεις ελευθερίες, τον πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται και παγιώνονται σε διεθνή κείμενα με αυξημένη κανονιστική ισχύ και εθνικά Συντάγματα. Κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 13 του Συντάγματος, ενώ σχετικές είναι και οι διατάξεις των άρθρων 3 και 16 παρ. 2 Συντ., καθώς επίσης και των άρθρων 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και 2 εδάφιο β' του πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, οι οποίες αφορούν την ελευθερία της γνώμης και γενικότερα της πνευματικής κίνησης.

Άρθρο 13: (Θρησκευτική Ελευθερία)

- 1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.**
- 2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.**
- 3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.**
- 4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.**
- 5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.**

Γενικά, τα συνταγματικά δικαιώματα είναι απαράγραπτα και ούτε δύναται κάποιος να παραιτηθεί από αυτά. Ο νομοθέτης είναι ο προστάτης των δικαιωμάτων, ελέγχοντας την κατοχύρωσή τους. Ο έλεγχος επιτυγχάνεται μέσω της δικαστικής λειτουργίας. Οι δικαστές αποτελούν τον φύλακα του Συντάγματος και των δικαιωμάτων. Το κύριο εργαλείο είναι ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, με ταυτόχρονη ερμηνεία τους οπότε μπορούν να διορθώσουν τυχόν σφάλματα και παρεκκλίσεις από τις συνταγματικές αρχές. Όσο πιο αυστηρός είναι ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων, τόσο μεγαλύτερη είναι η προστασία των δικαιωμάτων.

Κοινή συνταγματική αφετηρία απέναντι στα θρησκευόμενα αποτελεί ο σεβασμός της θρησκευτικής ελευθερίας καθώς και η απαγόρευση κάθε είδους θρησκευτικών διακρίσεων. Η λεγόμενη θρησκευτική ουδετερότητα πολλές φορές στην καθημερινή πρακτική και ιδίως τη νομική πραγματικότητα είναι το ζητούμενο παρά τις προσπάθειες που καταβάλλονται σε αυτό το επίπεδο με σκοπό την απάλειψη των θρησκευτικών ανισοτήτων με αποτέλεσμα ο

βαθμός αναγνώρισης και σεβασμού της θρησκευτικής ελευθερίας να διαφέρει από χώρα σε χώρα.

Ταυτόχρονα, οι σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας μπορούν να διακριθούν σε συστήματα ενώσεως και σε συστήματα χωρισμού. Στην πρώτη κατηγορία, το Κράτος φαίνεται ότι διατηρεί πιο στενούς δεσμούς με μία συγκεκριμένη εκκλησία ή θρήσκευμα. Για λόγους ίσως ιστορικούς ή και πολιτιστικούς παρατηρείται μία ευνοϊκότερη μεταχείριση και στενότερη σχέση μεταξύ των δύο θεσμών. Στην πλειοψηφία μάλιστα των περιπτώσεων η εκκλησία ή το θρήσκευμα αυτό αναγνωρίζεται ως επίσημη κρατική θρησκεία ή έστω πλειοψηφούσα. Αντίθετα, στα συστήματα χωρισμού γίνεται λόγος για μία πιο αυστηρή πολιτική θρησκευτικής ουδετερότητας. Το Κράτος επιδιώκει ένα είδος εκτεταμένης και καλόπιστης συνεργασίας με τα θρησκευόμενα στο πλαίσιο επιδίωξης της θρησκευτικής ουδετερότητας με κριτήριο τη βαθμιαία ισότητα των θρησκευμάτων.

Περαιτέρω, παρατηρείται «χαλάρωση» στη σχέση Πολιτείας – Εκκλησίας όπως προκύπτει, καθώς οι διατάξεις που αφορούν τις σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας εντοπίζονται για πρώτη φορά όχι στο πρώτο αλλά στο τρίτο κατά σειρά άρθρο στο σώμα του Συντάγματος. Ακόμη, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, το ανώτατο όργανο του Κράτους δεν απαιτείται πλέον όπως παλιότερα, να είναι χριστιανός ορθόδοξος, ενώ παράλληλα ο προσηλυτισμός απαγορεύεται όταν διενεργείται κατά κάθε γνωστής θρησκείας και όχι μόνο κατά της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί πως διατηρήθηκε η επίκληση της Αγίας Τριάδος στο προοίμιο του Συντάγματος, έχουσα συμβολικό χαρακτήρα, ενώ ακόμη η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία χαρακτηρίζεται ως επικρατούσα.

Είναι βέβαιο ακόμη ότι, ισχύει απαράλλακτα το σύστημα της νόμω κρατούσας πολιτείας, άλλως καθεστώς της πολιτειοκρατίας. Και τούτο διότι το Κράτος δικαιούται να επεμβαίνει νομοθετικά στα εκκλησιαστικά θέματα μέσω της νομοθετικής εξουσίας. Το δικαίωμα αυτό καθιερώνεται στο άρθρο 72 παρ. 1 Συντ. και καθιερώθηκε οι νόμοι οι οποίοι ψηφίζονται από την Ολομέλεια της Βουλής, που άπτονται ζητήματα εκκλησιαστικής φύσεως, να αποκαλούνται Καταστατικοί Χάρτες (ν. 590/1977).

Περαιτέρω, σύμφωνα με το ισχύον Σύνταγμα, το Κράτος υποχρεούται να ασκεί διοικητική εποπτεία στην Εκκλησία, μέσα από ειδικές υπηρεσιακές μονάδες που τελούν υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων καθώς και του Υπουργείου Εξωτερικών. Ο έλεγχος της Πολιτείας¹ περιλαμβάνει :

- είτε τη σύμπραξη του Κράτους για την ολοκλήρωση μιας πράξεως εκκλησιαστικής αρχής, κατά τη διαδικασία των σύνθετων διοικητικών ενεργειών, λ.χ. η ανάληψη των καθηκόντων ενός Μητροπολίτη προϋποθέτει μεταξύ άλλων και την έκδοση ΠΔ για την αναγνώριση και την κατάστασή του στο θρόνο (15 παρ. 6 , 26 παρ. 1 ν. 590/1977).
- είτε τη συμμετοχή κρατικών λειτουργών σε συλλογικά διοικητικά όργανα
- είτε την παροχή έγκρισης με την οποία πράξεις εκκλησιαστικών οργάνων καθίστανται έγκυρες.

1. Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Εκκλησιαστικό Δίκαιο, 3^η αναθεωρημένη έκδοση, σελ.100, Εκδόσεις Παπαζήση

Η Ορθόδοξη Εκκλησία από την άλλη, περιορίζεται στην άσκηση δευτερογενούς διοικητικής εξουσίας, εκδίδοντας διοικητικές πράξεις οι οποίες είναι εκτελεστές και υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Οι εν λόγω πράξεις μπορεί να αφορούν ενδεικτικά, τη σύνθεση και συγκρότηση διοικητικών εκκλησιαστικών οργάνων, ρύθμιση ζητημάτων των εκκλησιαστικών περιφερειών, το υπηρεσιακό καθεστώς του προσωπικού, καθώς και τη χορήγηση ή μη άδειας γάμου ή τη λύση αυτού. Από τον ακυρωτικό έλεγχο του ΣτΕ εξαιρούνται ωστόσο ² όσες πράξεις συνδέονται με καθαρά εσωτερικά εκκλησιαστικά ζητήματα π.χ. το επιτίμιο ακοινωνησίας, και όσες πράξεις αφορούν αποφάσεις των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, όταν επιβάλλονται πνευματικής φύσεως ποινές. Αντίθετα, όσες δικαστικές αποφάσεις και εν γένει δικαστικές ποινές επηρεάζουν με κάποιο τρόπο την υπηρεσιακή κατάσταση του κληρικού ειδικά, τότε υπόκεινται στον έλεγχο του ΣτΕ, διότι σε τέτοιες περιπτώσεις, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια λειτουργούν μάλλον ως πειθαρχικά συμβούλια (ΣτΕ 825/1988).

Η παρ. 1 του άρ. 13 Συντ. καθιερώνει το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης. Το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης απορρέει άλλωστε από τη γενικότερη αρχή της ελευθερίας της συνείδησης, η οποία αποκρυσταλλώνεται στα άρ. 2 παρ. 1 και 14 Συντ. Ελευθερία της συνείδησης σημαίνει ότι ο καθένας μπορεί να πρεσβεύει οτιδήποτε θεωρεί αυτός σωστό, να αναθεωρεί, να μεταβάλλει τις απόψεις και τις πεποιθήσεις του και να τις διαδίδει με τρόπο όμως που δεν θίγει τα ατομικά δικαιώματα κανενός. Οι πεποιθήσεις εκείνες που σχετίζονται με το «θείο», συγκροτούν την έννοια της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης όπως αυτή κατοχυρώνεται νομοθετικά στο άρ. 13 Συντ.

Στο άρ. 13 εδάφιο α΄ Συντ. υπογραμμίζεται πόσο σπουδαία είναι η προστασία του «forum internum», που αφορά την εσωτερική διάθεση των προσώπων απέναντι στο θείο, ενώ μάλιστα η επιφύλαξη υπέρ του νόμου που την προστατεύει, είναι εγγυητική.

Η θρησκευτική ελευθερία δεν μπορεί να αποτελεί το αντίβαρο για τον περιορισμό κάποιου άλλου δικαιώματος. Εντούτοις προβάλλεται σημαντική η απαίτηση το Κράτος να μην διεισδύει στο θρησκευτικό συναίσθημα των μελών του κοινωνικού συνόλου, ούτε να επιδιώκει να το αλλάξει, ούτε να το επηρεάζει έμμεσα , αλλοιώνοντάς το. Το Κράτος οφείλει καταρχήν να παραμένει θρησκευτικά ουδέτερο. Χάρη σε αυτό, αποδεικνύεται πως ούτε το Σύνταγμα ούτε και η ΕΣΔΑ επιδιώκουν να επιβάλλουν ένα συγκεκριμένο πρότυπο θρησκεύματος ή θρησκευτικής εκπαίδευσης. Επιδιώκουν απλώς να θέσουν κάποια ακραία όρια προς αποφυγή καλλιέργειας φανατισμού και μισαλλοδοξίας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις αρχές της θρησκευτικής ισότητας.

Στο άρ. 13 εδάφιο β΄ επισημαίνεται πως κανένα από τα συνταγματικά θεμελιωμένα δικαιώματα δεν μπορεί να επηρεαστεί για λόγους θρησκευτικής συνείδησης. Λόγου χάριν, δεν είναι δυνατόν να θεσπιστεί διαφορετικό συνταξιοδοτικό καθεστώς για τους Μουσουλμάνους ή τους Ορθόδοξους. Ως εκ τούτου, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις είναι απαγορευμένο κριτήριο για τη ρύθμιση της απόλαυσης των συνταγματικών δικαιωμάτων.

2.Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Εκκλησιαστικό Δίκαιο, 3^η αναθεωρημένη έκδοση, σελ. 101, Εκδόσεις Παπαζήση

Θα πρέπει ακόμα να επισημάνουμε ότι η θρησκευτική ισότητα αποτελεί την πιο θεμελιώδη προϋπόθεση για την εν λόγω απόλαυση της θρησκευτικής συνείδησης. Στην παρ. 4 του ίδιου άρθρου εξάλλου υπογραμμίζεται ότι κανένας δεν μπορεί επικαλούμενος τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του προς το Κράτος ή να αρνηθεί τη συμμόρφωση προς τους νόμους. Το ΕΔΔΑ ήδη από το 1983 είχε κρίνει ότι δεν μπορεί κανείς να απαλλαγεί όσον αφορά την εκπλήρωση φορολογικών υποχρεώσεων για λόγους που άπτονται θρησκευτικές απόψεις. Και τούτο διότι οι φορολογικές μας υποχρεώσεις είναι θρησκευτικά αποχρωματισμένες ειδάλλως ένα σύστημα αναρχίας κι αυθαιρεσιών θα εμφανιζόταν.

Στην ίδια κατεύθυνση θα πρέπει να επισημανθεί, πως ούτε και η κρατική εξουσία έχει το δικαίωμα να επιβάλλει κατά το δοκούν άλλες πεποιθήσεις σε κάθε πολίτη ούτε να θεσπίσει νόμους που θα υποχρεώνουν τους πολίτες να ακολουθούν ένα συγκεκριμένο θρήσκευμα ή να αποκαλύπτουν την πίστη ή τη μη πίστη τους (η λεγόμενη αρνητική θρησκευτική ελευθερία). Συνεπώς, θα αντίκειται στην έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως την εξετάσαμε παραπάνω, η αναγραφή του θρησκεύματος στην αστυνομική ταυτότητα ή σε κάποιο άλλο δημόσιο έγγραφο όπως το απολυτήριο. Σε μια τέτοια περίπτωση θα οδηγούμασταν ενδεχόμενα στον κοινωνικό αποκλεισμό και στιγματισμό όσων δεν επιθυμούσαν να δηλώσουν την ορθόδοξη χριστιανική τους πίστη. Το θρήσκευμα αποτελεί ένα ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο κάθε ανθρώπου.

Φορείς και αποδέκτες της θρησκευτικής ελευθερίας

Φορέας της θρησκευτικής ελευθερίας είναι ο καθένας μας τόσο οι Έλληνες όσο και οι αλλοδαποί, εφόσον το Σύνταγμα δεν διακρίνει σχετικά. Καταρχήν φορείς μπορεί να είναι φυσικά πρόσωπα, ακόμη και εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα ή άλλες ενώσεις προσώπων με θρησκευτικούς σκοπούς. Από την άλλη, φορέας των σχετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από την θρησκευτική ελευθερία είναι η κρατική εξουσία.

Όσον αφορά τους ιδιώτες γενικά, θα πρέπει να τονίσουμε την περίπτωση κατά την οποία εκδηλώνεται η άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος από την πλευρά του εργοδότη. Με γνώμονα τη διατύπωση του εξεταζόμενου άρθ. 13 παρ. 1 εδ. α' Συντ., ο εργαζόμενος μπορεί να αξιοποιήσει τη διάταξη του άρθ. 281 ΑΚ ώστε να προβεί σε έλεγχο αυθαίρετων αποφάσεων που θα λάβει ο εργοδότης με ταυτόχρονη επίκληση εκ μέρους του εργαζομένου της ελευθερίας της θρησκευτικής του συνείδησης. Στο πλαίσιο αυτό αρκεί να κατανοήσουμε πως η απαγόρευση εμφανών θρησκευτικών συμβόλων στο χώρο εργασίας πρέπει να υπογραμμίζεται από λόγους αντικειμενικούς και συμφέροντα, τα οποία να υπακούουν στην επίτευξη της πολιτικής θρησκευτικής ουδετερότητας της εκάστοτε επιχείρησης.

Παράλληλα, ανακύπτουν σοβαροί προβληματισμοί και καίρια ερωτήματα σχετικά με το ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας. Μπορεί παραδείγματος χάριν μια αεροσυνοδός να φορά σταυρό μέσα στο αεροπλάνο ; Μπορεί μια νηπιαγωγός να φορά μαντήλα ; Έχει το δικαίωμα ο εργοδότης να την απολύσει ; Τι γίνεται στην περίπτωση της ορκοδοσίας ; Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η απαίτηση κάποιος χωρίς συγκεκριμένο λόγο να ορκισθεί στο Ευαγγέλιο παραβιάζει τη διάταξη του άρ. 9 ΕΣΔΑ, ενώ σε άλλες περιπτώσεις έκρινε ότι η διαδικασία ορκοδοσίας ενώπιον των δικαστηρίων έρχεται σε σύγκρουση με την αρνητική θρησκευτική ελευθερία. Πλέον, οι μάρτυρες ερωτώνται αν προτιμούν θρησκευτικό ή πολιτικό όρκο. Όσον αφορά βουλευτές που είναι αλλόθρησκοι ή αλλόδοξοι, προβλέπεται ότι έχουν τη δυνατότητα να ορκιστούν κατά τον τύπο του όρκου που ορίζει το δόγμα ή η θρησκεία τους (άρ. 59 παρ' . 2 Συντ.).

Ειδικότερα, το άρ. 13 Συντ. δεν εξασφαλίζει μια απλή ανεξιθρησκεία, αλλά τη θρησκευτική ουδετερότητα του Κράτους. Το Κράτος υποχρεώνεται να μεταχειρίζεται ισότιμα όλα τα θρησκείματα καθώς και τα μέλη τους που βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια. Το Ελληνικό Κράτος είναι ουδετερόθρησκο, με άλλα λόγια δεν έχει δική του επίσημη θρησκεία, αλλά μεριμνά ώστε όλες οι θρησκευτικές ομάδες και κοινότητες να λειτουργούν αρμονικά και ισότιμα, να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα δίχως καταναγκασμούς και κωλύματα.

Με το άρ. 3 Συντ. δεν ιδρύεται κρατική θρησκεία.

'Άρθρο 3: (Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας)

1. Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη

² Βασιλειάδης-Τσελεπίδης, V., 2022. Η ανεξιθρησκεία στην Ελλάδα. [online] A ύ ρ ι ο . Available at: <<https://cmcsocialempo.wordpress.com/2018/04/29/%CE%B7-%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CE%BE%CE%B9%CE%B8%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/>> [Accessed 12 August 2022].

Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928.

2. Το εκκλησιαστικό καθεστώς που υπάρχει σε ορισμένες περιοχές του Κράτους δεν αντίκειται στις διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου.

3. Το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο. Η επίσημη μετάφρασή του σε άλλο γλωσσικό τύπο απαγορεύεται χωρίς την έγκριση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας και της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη.

Η έννοια της επικρατούσης θρησκείας έχει ισχνό κανονιστικό περιεχόμενο. Δεν δικαιολογεί την αναγνώριση κανενός χαριστικού μέτρου υπέρ της Εκκλησίας της Ελλάδος, αλλά ούτε και την εισαγωγή προνομίων. Το Κράτος οφείλει να σέβεται το αίσθημα της πλειοψηφίας του λαού, διαφορετική αντιμετώπιση θα ισοδυναμούσε με τον περιορισμό της αρχής της θρησκευτικής ουδετερότητας του Κράτους και θα οδηγούμασταν σε ένα προηγούμενο καθεστώς ανεξιθρησκείας αντί για θρησκευτική ελευθερία, ήτοι σε ανοχή μονάχα των θρησκευτικών ή μη πεποιθήσεων των άλλων με ταυτόχρονη προώθηση της επίσημης κρατικής θρησκευτικής ιδεολογίας. Κάτι τέτοιο θα σηματοδοτούσε εσφαλμένα την προσπάθεια χειραγώγησης του θρησκευτικού φρονήματος των πολιτών προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Επομένως, η λέξη επικρατούσα, περιγραφικά απλά παρουσιάζει ότι είναι η θρησκεία της πλειοψηφίας, ότι δηλαδή την ακολουθεί η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Καταχρηστικά αντίθετα, λέγεται ότι αυτή είναι η θρησκεία που επικρατεί και είναι κυρίαρχη. Οι λόγοι για τους οποίους παρουσιάζεται με τρόπο τόσο αναλυτικό η Εκκλησία στο Σύνταγμα είναι ιστορικοί. Ας μην ξεχνάμε ότι το 1852 αναγνωρίστηκε η Αυτοκεφαλία της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Η κατά το Σύνταγμα έννοια της «θρησκείας» είναι ευρύτατη καθώς περιλαμβάνει όχι μόνο τις υπάρχουσες κατά τη θέσπισή του θρησκείες, αλλά και όσες ενδεχομένως εμφανιστούν μελλοντικά. Βασική προϋπόθεση για την πληρέστερη και ουσιαστική πραγμάτωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης είναι η ελευθερία στην άσκηση της λατρείας. Στην παρ. 2 του άρ. 13 ορίζεται όπως είδαμε προηγούμενα ότι κάθε «γνωστή» θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. «Γνωστή» θεωρείται κάθε θρησκεία η οποία έχει φανερές δοξασίες και λατρεία, είναι προσιτή στον κάθε ένα, χωρίς να προϋποθέτει μύηση και η οποία δεν έρχεται σε σύγκρουση με τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη. Με βάση τα παραπάνω, είναι πρόδηλα αντισυνταγματικό το νομικό καθεστώς που αφορά την ανέγερση και τη λειτουργία ναών και ευκτήριων οίκων (ν. 1672/ 1939), σύμφωνα με το οποίο απαιτείται ειδική άδεια της οικείας αναγνωρισμένης εκκλησιαστικής αρχής καθώς και του Υπουργείου Παιδείας. Μία τέτοια απαίτηση θέτει σε κίνδυνο τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος της άσκησης λατρείας. Αντισυνταγματική επίσης κρίνεται και η ακόλουθη απαίτηση για συγκέντρωση υπογραφών καθόσον παραβιάζεται απροκάλυπτα η ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης και συνάμα το δικαίωμα του κάθε ατόμου να μην αποκαλύπτει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις δημόσια και με τρόπο οριστικό. Το ΕΔΔΑ με την υπόθεση ΕΔΔΑ 26.9.1996, Μανουσάκης κατά Ελλάδος, απεφάνθη ότι οι προαναφερθείσες διατάξεις κρίνονται ασυμβίβαστες με το άρ. 9 ΕΣΔΑ, και το Κράτος θα πρέπει να αρκείται στον έλεγχο μονάχα

των τυπικών προϋποθέσεων που αφορούν την ανέγερση και τη λειτουργία ναών και ευκτηρίων οίκων, κυρίως δε των προϋποθέσεων εκείνων που σχετίζονται με την τήρηση της πολεοδομικής νομοθεσίας.

Ας εξετάσουμε ένα παράδειγμα, έστω ότι εισάγεται από τυπικό νόμο ρύθμιση που προβλέπει ότι για να δώσει κάποιος διαγωνισμό στον ΑΣΕΠ και να προσληφθεί ως δάσκαλος, πρέπει να είναι Χριστιανός Ορθόδοξος. Αυτή η ρύθμιση πάσχει, διότι παραβιάζεται και υπεισερχόμαστε στο «forum internum» του κάθε ανθρώπου. Είναι λοιπόν κάτι τέτοιο αντισυνταγματικό. Αυτός όμως ο δάσκαλος θα διδάσκει και θρησκευτικά στο σχολείο. Από τη μία έχουμε τη θρησκευτική ελευθερία και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, και από την άλλη έχουμε σκοπό γενικού συμφέροντος που είναι η ομαλή λειτουργία του σχολείου.

Κατά πρώτον, οφείλουμε να εξετάσουμε το θέμα με το κριτήριο της φύσης του μαθήματος. Αν είναι κατηχητικό ή θρησκευολογικό. Η συνταγματικότητα του περιορισμού εξαρτάται αν είναι αναγκαίος ο όρος για την εκπλήρωση του σκοπού του νομοθέτη. Αν πρόκειται για θρησκευολογικό το μάθημα, δεν έχει σημασία το θρήσκευμα του δασκάλου. Αν είναι κατηχητικό τότε μας ενδιαφέρει. Επιπλέον, είναι αναγκαίο να αναρωτηθούμε αν όλοι οι δάσκαλοι υποχρεούνται να διδάσκουν θρησκευτικά. Ή μήπως ενόψει και της ρύθμισης του άρθρου 13 Συντ. θα πρέπει να εξετάσουμε πιο προσεκτικά το ζήτημα. Σε ένα Δημοτικό σχολείο τα θρησκευτικά μπορούν να υλοποιούνται και από λιγότερους δασκάλους από όσους έχει το σχολείο.

Σειρά υποθέσεων μάλιστα, έχουν πραγματευτεί το ζήτημα που αποτελεί αντικείμενο της εργασίας μας. Στην ιταλική υπόθεση Lautsi, μητέρα απευθύνθηκε στο ΕΔΔΑ ισχυριζόμενη πως η εικόνα του Ιησού στα σχολεία συνιστά πράξη προσηλυτισμού. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη (ΕΔΔΑ 18.3.2011, Ευρεία Σύνθεση, Lautsi κατά Ιταλίας), ότι η εικόνα του Εσταυρωμένου δεν αποτελεί πράξη παραβιάζουσα τη θρησκευτική συνείδηση των μαθητών. Η θέση αυτή τεκμηριώθηκε και από το γεγονός ότι η πρακτική αυτή δεν συνδυάστηκε και με άλλα στοιχεία, τα οποία ίσως από κοινού θα μπορούσαν να επηρεάσουν τις θρησκευτικές αντιλήψεις των παιδιών προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση. Ανάλογη και η εγχώρια νομολογία σχετικά με την εικόνα πάνω από το κεφάλι του δικαστή ή τον όρκο που δίνεται στο Ευαγγέλιο.

Υποθέσεις 660/2018 και 1750/2019: Το πρόγραμμα διδασκαλίας όλων των σχολείων το προσδιορίζει το Υπουργείο Παιδείας. Μέχρι το 2017 είχε συσταθεί επιτροπή ειδικών που επεξεργάστηκε ένα σύγχρονο πρόγραμμα για το μάθημα των θρησκευτικών.

Ένα διαφορετικό ζήτημα που ανακύπτει είναι κατά πόσο η θρησκευτική ελευθερία καλύπτει τον ίδιο τον μαθητή ή και τους γονείς. Ή κατά πόσο μετά από κάποια ηλικία θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν μόνο ο μαθητής. Το Κράτος δεν μπορεί να παρεμβαίνει και να προβαίνει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής συνείδησης των παιδιών χωρίς τη συναίνεση των γονέων έστω και για ένα μάθημα. Μέχρι το 2017 το μάθημα των θρησκευτικών στην Ελλάδα ήταν κατηχητικό. Πλέον οι νέοι μαθαίνουν για όλες τις θρησκείες και τα χαρακτηριστικά τους ευρύτερα. Έτσι, λοιπόν, δεν είναι πλέον κατηχητικό αλλά αποκτά χαρακτήρα θρησκευολογικό, όπου οι διδασκόμενοι δεν καλούνται να υιοθετούν τα δόγματα που τους διδάσκονται, ενώ παράλληλα όλοι ανεξαιρέτως έχουν πρόσβαση στο μάθημα. Κανείς δεν στιγματίζεται πλέον στους κόλπους της κατοχύρωσης της θρησκευτικής ελευθερίας και του ειλικρινούς σεβασμού αυτής. Το ΣτΕ πάντως σε επίπεδο γνωμοδοτικό αναγνωρίζει ότι ο νομοθέτης έχει διακριτική ευχέρεια να επιλέξει

είτε το κατηχητικό είτε το θρησκευολογικό πρότυπο κι ότι το τελευταίο ανταποκρίνεται ακριβέστερα στις επιταγές που θέτουν τα άρθρα 5 παρ. 1 , 13 παρ. 1 και 16 παρ. 2 Συντ.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ένας δάσκαλος επιβάλλεται να έχει εκπαιδευτεί σωστά προκειμένου η μαντήλα που ενδεχομένως θα φορά, να μην αποτελεί μέσο προσηλυτισμού. Θα πρέπει να διαχειρίζεται τη μαντήλα ώστε να μην διεισδύει στη θρησκευτική συνείδηση των μικρών μαθητών και να είναι συνταγματικά ανεκτή. Αν νόμος απαγορεύσει τη μαντήλα αυτή καθαυτή τότε θα είναι επιλήψιμος. Αν ωστόσο θέσει κάποια όρια ή προϋποθέσεις στη χρήση της τότε είναι ανεκτός.

Ακόμη, το ζήτημα της υποχρεωτικής παρακολούθησης του μαθήματος των θρησκευτικών έχει απασχολήσει αρκετά την κοινή γνώμη για το εάν μπορούν να απαλλαγούν τόσο αλλόθρησκοι όσο και χριστιανοί ορθόδοξοι μαθητές, κι εάν απαιτείται ειδική δήλωση αιτιολογίας περί της απαλλαγής. Σε απάντησή της, η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, έκρινε ότι για να απαλλαγεί κάποιος μαθητής από την παρακολούθηση του μαθήματος των θρησκευτικών στο σχολείο, αρκεί η επίκληση λόγων θρησκευτικής συνείδησης χωρίς περαιτέρω εμβάθυνση (ΑΠΔΠΧ 34/2015). Κι αν κάποιοι γονείς αρνούνται τα παιδιά τους να διδάσκονται το παρεχόμενο στο σχολείο μάθημα των θρησκευτικών, η άποψη αυτή θα πρέπει να γίνει δεκτή και σεβαστή από την κρατική εξουσία στο πλαίσιο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και του δικαιώματος της μη αποκάλυψης των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Οι μικροί μαθητές εξάλλου είναι και οι ίδιοι φορείς του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας κι ως εκ τούτου μπορούν να το ασκήσουν κάποια στιγμή και αυτοπροσώπως.

Συνέπειες που απορρέουν από την αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας

Μια σειρά επιμέρους αρχών απορρέει από την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης όπως η θρησκευτική ισότητα, η ελευθερία της συνάθροισης και συνένωσης για θρησκευτικούς σκοπούς. Συγκεκριμένα, οφείλουμε να τονίσουμε ότι δεν προκύπτει καμία διαφορά στην ύπαρξη διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων που θα ήταν ικανή να δικαιολογήσει κάποια ανόμοια ρύθμιση. Ωστόσο, σχετικά με τις κληρονομικές σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων, οι οποίες διέπονται από τον μουσουλμανικό νόμο έχει κριθεί ότι αποτελούν ειδικό δίκαιο που δεν έρχεται σε ρήξη με την αρχή της ισότητας του άρ. 4 παρ. 1 Συντ. Επιπλέον, γίνεται δεκτό ότι φορείς της θρησκευτικής ελευθερίας και εν γένει της θρησκευτικής ισότητας είναι και οι αλλοδαποί. Άρα, αντίκειται στη ρύθμιση του άρ. 13 παρ. 1 Συντ. αιτιολογία απόφασης που απορρίπτει την αίτηση πολιτογράφησης αλλοδαπού κατά το μέρος της που αναφέρεται στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Περαιτέρω, έκφραση της αρχής της θρησκευτικής ισότητας είναι η αρχή της ίσης φορολογικής μεταχείρισης όλων των αναγνωρισμένων θρησκειών και δογμάτων. Δεν μπορεί παραδείγματος χάριν, να αναγνωριστούν φοροαπαλλαγές αποκλειστικά υπέρ τη Ορθόδοξης Εκκλησίας. Στην γνωστή

υπόθεση από την άλλη, ισλαμικού τεμένους κρίθηκε ότι η πρόβλεψη για κατασκευή και λειτουργία λατρευτικού χώρου με κρατική χρηματοδότηση δεν συνιστά προνομιακή μεταχείριση με τις ειδικές συνθήκες και τις ανάγκες της μουσουλμανικής κοινότητας στην Αττική και υπακούει στις επιταγές της θρησκευτικής ελευθερίας και ισότητας. Επιπρόσθετα, στον χώρο του οικογενειακού δικαίου, σε καμία δικαστική απόφαση που αφορά την ανάθεση της γονικής μέριμνας σε έναν από τους δύο γονείς, δεν θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ως κριτήριο το διαφορετικό θρήσκευμα των γονέων. Το ίδιο ισχύει και για την κατάληψη δημοσίων θέσεων αλλά και την εισαγωγή στην ανώτατη εκπαίδευση, όπου το θρήσκευμα δεν θα πρέπει να αποτελεί κριτήριο επιλογής ή υποβιβασμού κι απόλυσης. Κρίθηκε έτσι αντισυνταγματική η διαγραφή φοιτητή από τα μητρώα του Θεολογικού τμήματος Πανεπιστημίου, επειδή ο ίδιος δήλωσε ότι είναι άνευ θρησκεύματος. Εξαιρέση όμως στον παραπάνω κανόνα, αποτελεί η περίπτωση κατά την οποία για να γίνει η επιλογή του προσώπου θα πρέπει αυτός να είναι οπαδός συγκεκριμένου θρησκεύματος όταν λ.χ. έχουμε πρόσληψη προσωπικού στην Εκκλησία της Ελλάδος.

Ακόμη θα πρέπει να γίνει λόγος για την ελευθερία της συνάθροισης και συνένωσης για θρησκευτικούς σκοπούς. Όταν οι συναθροίσεις ή συνενώσεις έχουν σκοπούς που συνδέονται άμεσα με τη λατρεία, τότε προστατεύονται από τη διάταξη του άρ. 13 παρ. 2 Συντ. , αντίθετα, όταν οι σκοποί τους σχετίζονται γενικώς με θρησκευτικά ζητήματα είναι ορθότερο να υπαχθούν στα άρ. 11 ή 12 Συντ όπου κατοχυρώνονται τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι. Έτσι π.χ. η ίδρυση σωματείου με θρησκευτικούς σκοπούς δεν αποτελεί άμεσα εκδήλωση άσκησης λατρείας, εκτός εάν κάτι αντίθετο προκύπτει από το καταστατικό του.

Σε κάθε περίπτωση, η θρησκευτική ελευθερία όπως την εξετάσαμε, θα πρέπει να διακρίνεται εννοιολογικά από την ανεξιθρησκεία. Ανεξιθρησκεία είναι η ανοχή που οφείλει να επιδεικνύει η Πολιτεία απέναντι στις όποιες θρησκευτικές πεποιθήσεις πρεσβεύουν οι πολίτες της. Από την άλλη, η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας είναι ευρύτερη σημασιολογικά, επιτελώντας διττή λειτουργία. Διασφαλίζει το δικαίωμα των πολιτών να διαμορφώνουν οι ίδιοι το περιεχόμενο και τη λειτουργία του ατομικού τους δικαιώματος στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, ενώ συνάμα τους παρέχει τη δυνατότητα να αξιώνουν από το Κράτος τη λήψη μέτρων και την ακώλυτη ανάληψη πρωτοβουλιών για θέματα που άπτονται του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας με σκοπό τη θωράκιση και προάσπιση του από τη δημόσια τάξη, χωρίς να εκκολάπτονται δυσμενείς νομικές συνέπειες.

Επίλογος

Η αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας αποτελεί δικαϊκό θεμέλιο και βασικό στοιχείο των ατομικών ελευθεριών στην έννομη τάξη μιας δημοκρατικά ευνομούμενης πολιτείας. Η συνταγματική θεμελίωσή της, μέσα σε ένα πλαίσιο θεσμών και εγγυήσεων που εξειδικεύουν την εφαρμογή της πρέπει να αποτελεί κρατική προτεραιότητα έχουσα επιτακτική σημασία. Κατευθυντήριοι κανόνες και λογικές προϋποθέσεις θα διαδραματίσουν καίριο ρόλο σε κάθε προσπάθεια ολοκλήρωσης της θρησκευτικής ελευθερίας σε όλα τα επίπεδα και εξομάλυνσης της κρατικής θρησκευτικής πολιτικής. Σε

κάθε βέβαια περίπτωση η συνύπαρξη Κράτους – Εκκλησίας παρουσιάζει λογικές ιδιομορφίες που αποτελούν το αντικείμενο ενός διαρκώς ανοιχτού διαλόγου προκειμένου να παγιωθούν αυτές σε ένα συνεκτικό και ομοιόμορφο σύστημα.

Βιβλιογραφία

1. *Chrisogonos, K. and Vlachopoulos, S., 2017. Atomika kai koinōnika dikaiōmata. 4th ed. Athens, Greece: NOMIKI BIBLIOTHIKI.*
2. *Παπαγεωργίου, Κ., 2019. Εκκλησιαστικό Δίκαιο. 3rd ed. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.*
3. *2019. Το Σύνταγμα της Ελλάδας. Εκδόσεις Σάκκουλα.*